

ПЕРЕДМОВА

Мене звать Едвард Джозеф Сноуден. Колись я працював на державу, а тепер — на народ. Щоб розгледіти відмінність між цими поняттями мені знадобилося майже тридцять років. Коли ж я нарешті все збагнув, у мене одразу почалися проблеми на роботі. Власне, тому зараз майже весь свій час я витрачаю на те, що намагаюся захистити народ від когось такого, ким колись був і сам: від шпигуна ЦРУ, агента нацбезпеки — чергового технаря, який будує те, що я й сам колись вважав кращим світом.

Моя кар'єра в Роздвіспілці США протривала якихось сім років. Дивно, та це лише на якийсь рік більше, ніж я оце живу у вигнанні в країні, якої не обирав. Та навіть за ту семирічку я встиг докластися до найістотнішої переміни в історії американської розвідки — переходу від точкового нагляду за окремими особами до поголівного спостереження за всім населенням. Я допомагав технічно уможливити цю спроможність одного-єдиного уряду збирати всі цифрові дані світу, навічно зберігати і, за бажання, проглядати їх.

Після подій 11 вересня 2001 року всю провину за нездатність оборонити Америку, за допущення на своїй зміні найбільш

руйнівної атаки на країну з часів Перл-Гарбору повісили на Розвідспілку. У відповідь голови організації взялися створювати систему, яка б не дозволила більше нікому й ніколи заскочити їх зненацька. Оскільки в її основу мали лягти технології — для політологів і менеджерів річ мало не чужопланетна, — двері таємних розвідувальних організацій відчинилися для молодих технарів, серед яких був і я. Так світом заволоділи ботани.

На чому я справді добре знався, то це на комп'ютерах, тому скоро пішов на підвищення. Вже у двадцять два я отримав допуск до таємної інформації Агенції національної безпеки (АНБ) й обійняв свою найпершу посаду, хоч і на самому дні структури організації, а вже менш ніж за рік перейшов до ЦРУ працювати спеціалістом із систем, де отримав доступ до найчутливіших мереж планети. Нагляд з боку дорослих здійснював дідуган, що цілі зміни протирав штани за читанням усілякого бульварного читива, на кшталт романів Роберта Ладлама і Тома Кленсі. В гонитві за молодими талантами кожна організація мала власні правила. Зазвичай туди не приймали без диплома мінімум бакалавра, а згодом — бодай молодшого спеціаліста, — втім, я не мав ані того, ані того, тобто, за всіма правилами, до будівлі ЦРУ впускати мене було не можна.

Роки з 2007 по 2009 я провів у американському посольстві в Женеві у ролі одного з тих небагатьох технарів, розкиданих по всій Європі під дипломатичним прикриттям, перед якими стояло завдання вивести на новий рівень резидентуру ЦРУ на континенті: оцифрувати й автоматизувати мережу, за допомогою якої Америка шпигує за світом. Моє покоління не просто перелаштувало структуру розвідки — ми змінили саме поняття її ведення, адже для нас вона не мала нічого спільного з таємними зустрічами і пошуками закладок у тайниках. Для нас це було передовсім збирання даних.

У двадцять шість номінально я працював у «Деллі», та на ділі — знову в АНБ. Як і в більшості технологічних шпигунів, моїм прикриттям була посада програміста. Мене відіслали до Японії, де

я допомагав створити те, що мало стати глобальною підстраховкою для агенції: гігантську таємну мережу, завдяки якій, навіть якщо штаб-квартиру ЦРУ змете ядерним вибухом, його дані нікуди не подінуться. В той час я ще не розумів, що розробляти систему, яка безупинно стежитиме за життям кожного, — це трагічна помилка.

Повернувшись до Штатів у двадцять вісім, я отримав запаморочливе підвищення й увійшов до групи технічної взаємодії між «Деллом» і ЦРУ. Моєю роботою було сидіти з головами техвідділів ЦРУ і вигадувати рішення будь-яких проблем, які лише могли спасти їм на думку. Моя команда допомогла управлінню створити новий тип комп'ютерної архітектури — «хмару», першу технологію, яка дозволяла будь-якому агенту, хай би як далеко він перебував, отримати доступ до будь-яких потрібних йому даних.

Робота з керування потоками розвідданих привела мене до роботи над питанням, як зробити їх доступними з будь-якої точки світу. Зрозумів я все це на Гаваях, куди у двадцятидев'ятирічному віці приїхав на нову роботу від ЦРУ. Доти мені не розкривали всіх подробиць, і я працював лише над частиною проєкту, не знаючи, що він собою являє в цілому. Тільки потрапивши до того райського куточка, я нарешті отримав змогу як слід роздивитися, як усе працює — як окремі механізми утворюють велетенську машину для глобального стеження.

Глибоко під ананасовим полем — на території колишнього, ще перл-гарборзьких часів, підземного авіазаводу — я сидів з комп'ютером, з якого мав необмежений доступ до систем зв'язку, що ними користується чи не кожен чоловік, жінка й дитина на світі, які бодай раз зробили дзвінок чи увімкнули комп'ютер. Близько 320 мільйонів з тих людей виявилися моїми співгромадянами — американцями, за якими ненастанно стежили в повсякденному житті, що є грубим порушенням не лише Конституції США, а й базових цінностей будь-якої вільної країни.

Цю книгу ви читаете тому, що я зробив одну небезпечну річ для людини в моєму становищі — вирішив сказати правду. Зібравши

внутрішні документи Розвідспілки, які підтверджували, що Америка порушує закони, я передав їх журналістам, а ті, ретельно їх перевіrivши, показали обуреному світові.

Ця книга про те, що передувало тому рішення, і про моральні й етичні принципи, які вплинули на його прийняття,— про моє життя.

Що таке життя? Це більше, ніж те, що ми говоримо і робимо. Це ще й те, що ми любимо, у що віримо. Що найбільше люблю й у що вірю я — це зв'язок між людьми і технології, які йому сприяють. Звісно, серед тих технологій є й книжки, та для мого покоління зв'язок — це насамперед інтернет.

Перш ніж ви скривитися, бо ж чудово знаєте, що то за токсична бридота, яка заповзла в усі закутки сучасного життя, спробуйте зрозуміти, що для мене інтернет, коли я вперше його побачив, був річчю зовсім іншою. Він став моїх другом і наставником, спільнотою, не обмеженою ніякими кордонами, одним голосом, на який озивалися мільйони. Це була нова земля, тільки-но заселена та ще до ладу не досліджена поселенцями, що мирно співіснували одне з одним. Кожен був вільний обрати собі ім'я до вподоби, історію та звичаї. І хай усі там носили маски, ця культура анонімності й полінімії продукувала більше правди, ніж неправди, бо мала радше творчий і об'єднавчий характер, аніж комерційний і конкурентний. Звісно, конфлікти там також ставалися, та доброзичливість і взаєморозуміння все ж переважали. Скрізь панував справдешній дух першо-прохідництва.

Тож, сподіваюся, ви розумієте, чому я кажу, що відтоді інтернет змінився до невпізнання. Слід, щоправда, зауважити, що ця переміна сталася зовсім не випадково, а внаслідок систематичних зусиль привілейованої меншості. Спершу вони спробували перевести торгівлю в інтернет, що швидко призвело до утворення бульбашки, яка одразу ж луснула на зламі тисячоліть. Усвідомивши, що користувачі інтернету прагнуть не витратити, а ділитися, компанії

вирішили монетизувати зв'язок між людьми через інтернет. Якщо все, що потрібно людям від інтернету, — це можливість розповісти родині, друзям і незнайомцям, чим вони займаються, а від тих у відповідь дізнатися, чим займаються вони, то компаніям залишалося хіба вклинитися в цей соціальний обмін і обернути його на власну користь.

Це стало початком епохи капіталізму стеження й кінцем інтернету в тому вигляді, в якому я його знав колись.

З мережі зникла творчість, позакривалося безліч чудових, складних, самостійних сайтів. Обіцянка зручності змусила людей обміняти свої особисті сайти — які вимагали постійної кропіткої роботи для утримання — на сторінку в «Фейсбуці» й акаунт у «Джимейлі». За дійсність стали видавати саму лише видимість розпорядження власними даними. Тоді ще мало хто це розумів, та відтоді будь-що, чим ми ділимося в мережі, одразу ж перестає бути нашим. Нашадки інтернет-компаній, що провалилися через неспроможність дати нам те, що цікавило нас найбільше, нарешті отримали для продажу новий продукт.

Цим новим продуктом стали ми з вами.

Що ми дивимося, чим займаємося, де перебуваємо, чого хочемо — все, що ми розкривали, усвідомлено чи ні, відстежувалося і продавалося, але таємно, аби якнайдовше відтягнути те невідворотне відчуття порушення наших прав, що тільки-но почало в нас з'являтися. Такий вид стеження активно заохочувався, ба навіть спонсорувався цілою плеядою урядів, спраглих можливості зазирнути в найпотаємніші аспекти життя своїх громадян. Окрім логінів і фінансових трансакцій, у ранніх двотисячних не шифрувалося майже нічого, а це означає, що нерідко уряду не треба було навіть питати в компанії дозволу, аби дізнатися, чим займаються їхні клієнти. Будь-яка влада могла вільно шпигувати за цілим світом, а ніхто про те й не здогадувався.

Брутально знехтувавши своїми основоположними принципами, американський уряд пав жертвою цієї ж спокуси. Щойно він

скуштував плід цього отруйного дерева, його тут-таки охопила страшна лихоманка, і він потайки вдався до тотального стеження — влади, що, у своїй суті, більше шкодить невинним, ніж карає тих, хто по-справжньому на це заслужив.

Лише повною мірою усвідомивши, що за нами ведеться стеження, і проаналізувавши всі його небезпеки, я зрозумів, що населенню — не однієї окремої країни, а всього світу — ніхто не давав права голосу чи бодай шансу висловитися з цього приводу. Без нашої на те згоди за всіма нами встановили цілодобове стеження, підступно приховавши від нас усі його аспекти. На кожному кроці від громадськості — й більшості законодавців — приховували зміни в роботі мережі та їхні наслідки. Куди мені було йти? До кого звертатися? Сказати правду, бодай на вухо, адвокату, судді, а чи й самому Конгресу, вважалося настільки тяжким злочином, що розповідь про це навіть у найзагальніших рисах тягнула на довічне ув'язнення у федеральній в'язниці.

Розгублений, я впав у чорні думки, борючись із власним сумлінням. Я люблю свою батьківщину і відданий службі її народу. З давніх-давен моя родина славилася людьми, що вірно служили нашій країні та її громадянам, а я давав присягу служити не своїй організації і навіть не уряду, а народу і захищати Конституцію, що гарантує громадянські права, які влада так грубо порушує. Я перестав бути просто дотичним до порушення, а став одним з тих, хто прямо його вчиняє. Всі ті роки роботи — на кого я їх витратив? Де баланс між обіцянкою тримати свої знання в таємниці, яку я дав організаціям, що найняли мене, й основоположними принципами моєї вітчизни, служити яким я запрягся? Кому я маю бути більш відданим? У який момент я буду морально зобов'язаний порушити закон?

Пригадавши ті принципи, я зміг відповісти на всі ці питання. Я зрозумів, що коли розповім журналістам про весь масштаб порушень, до яких вдається уряд, це не буде закликком до якогось радикальних дій, адже я не закликатиму до скидання уряду

чи руйнування Розвідспілки, а радше навпаки — нагадаю їм про їхні ж ідеали.

Свобода країни визначається її повагою до прав своїх громадян. Я переконаний, що головним цим правом є обмеження влади уряду одноосібно визначати, де й коли втручатися в ту сферу особистих прав, що в часи Американської революції називалася свободою, а після інтернет-революції — приватністю.

Я заявив про це шість років тому, бо не міг спокійно дивитися на те, як так звані просунуті уряди по всьому світі дедалі менше захищають цю приватність, яку я вважаю — а зі мною і ООН — фундаментальним правом людини. Щоправда, за ці роки ситуація тільки погіршилася, а демократії й надалі скочуються в авторитарний популізм. Це падіння не видно ніде краще, ніж у взаєминах урядів з пресою.

Всі спроби народних обранців делегітимізувати журналістику всіляко заохочуються широкомасштабним наступом на саме поняття правди. Реальне зумисно об'єднують з фальшивим, і все це завдяки технологіям, здатним роздути це злиття до масштабів глобального безладу.

Цей процес я знаю настільки близько, бо Розвідспілка завжди була напрочуд вправна у творенні ірреальності. Ті ж самі організації, що, поки я працював на них, маніпулювали розвідданими, щоб мати привід для розв'язання війни, — а ще користуються забороненими методами, називаючи викрадення людей «екстрадицією», тортури — «посиленням допитом», а тотальне стеження — «збиранням інформації про користувачів», — ні на мить не завагавшись, почали обзивати мене подвійним агентом Китаю, потрійним агентом Росії і навіть куди гірше — міленіалом.

Так вільно вони злословили здебільшого через те, що я відмовлявся захищатися від їхніх нападок. Відколи я розповів усе, що мені відомо, й аж дотепер я намагався не розкривати подробиць свого особистого життя, через які могли б постраждали мої рідні та друзі, що й так уже натерпілися через мою відданість принципам.

Роздумуючи, чи слід писати цю книжку, я зовсім не боявся ускладнити їм життя. Зрештою, рішення розповісти світові про злочини нашого уряду далось мені легше, ніж рішення розповісти тут про власне життя. Зловживання владою, які я спостерігав, вимагали негайної відповіді, однак ніхто не пише мемуарів, ідучи на компроміс із власним сумлінням. Саме тому мені довелося просити дозволу в кожнісінького свого родича, друга, колеги й усіх, кого згадано на цих сторінках.

Так само, як я відмовляюся виступати одноосібним арбітром чужої приватності, я ніколи й подумати не міг, що мені доведеться вирішувати, які секрети моєї країни повинні бути відомі публіці, а які ні. З цієї причини урядові документи я відкрив тільки журналістам. У дійсності, жодного з них я не відкрив прямо.

Я вважаю, і журналісти поділяють мою думку, що уряд має право тримати певну інформацію в таємниці. Навіть найпрозоріша демократія повинна мати право засекречувати, скажімо, особи своїх таємних агентів чи маршрути пересування військ. Запевняю вас, подібних секретів у цій книзі не розкривається.

Розповісти громадськості про своє життя, захистивши приватність своїх близьких і не відкривши державних таємниць, — завдання не з простих, але я мушу це зробити. Між цими двома відповідальностями — ось де треба шукати мене.

ЧАСТИНА ПЕРША

ВІКНО В ТЕХНОЛОГІЇ

Першою річчю, яку я поламав, був час, коли мене вкладали спати.

Мені здавалося несправедливим, що батьки відсилають мене в ліжку, коли я ще не втомився й раніше, ніж лягає моя сестра й ідуть спати вони самі. Це була перша несправедливість, з якою я зіткнувся в житті.

Більшість перших двох тисяч з гаком вечорів мого життя завершувалася актами громадянської непокори: плачем, вмовляннями і сварками, аж доки — на 2193 вечір, коли мені виповнилося шість, — я не відкрив для себе радість прямого спротиву. Керманічі ігнорували мої заклики до змін, та, на щастя, я вже мав певний життєвий досвід і щось-таки та й тямив. Тоді видався один з найкращих днів мого раннього життя — до мене прийшли друзі, мені влаштували свято з подарунками — і я не бажав закінчувати його лише тому, що всім час іти додому, тож пішов і потайки перевів усі годинники в будинку на кілька годин назад. Годинник мікрохвильовки перевести виявилось легше, ніж на духовці, — що-права, лише тому, що до нього легше було дістатися.

Коли керманічі — у звичній для себе байдужості — нічого не помітили, я, сп'янілий від влади, на radoщах кинувся шалено гасати вітальнею. Ніхто не вкладає мене, володаря часу, до ліжка!

Я нарешті отримав свободу. Закінчилося все тим, що я звалився і заснув прямисінько на підлозі, нарешті таки побачивши захід сонця. Сталося це 21 червня — найдовшого дня року. Прокинувшись, я помітив, що батько знову навів час у домі за своїм ручним годинником.

Сьогодні, коли вам треба навести годинник, за чим ви звіряєте час? Якщо ви такі, як і більшість сучасних людей, ви наведете його за своїм смартфоном. Одначе, подивившись у свій телефон — у щонайпрямішому сенсі, оминувши всі меню й зайшовши в його налаштування, — ви побачите, що час у ньому встановлюється автоматично. Тобто, ваш телефон нишком — потай навіть від вас — питає у провайдера вашої мережі: «Чуєш, а котра зараз година?» Мережа, своєю чергою, питає те саме у більшої, яка звертається до ще більшої, і так далі — через плетиво кабелів і веж зв'язку — аж доки питання не дійде до справжніх володарів часу: одного з серверів точного часу, підключеного до атомних годинників американського Національного інституту стандартів і технології, швейцарського Федерального відомства з кліматології та метеорології чи японського Національного інституту інформаційно-комунікаційних технологій. Саме завдяки цій довгій невидимій мандрівці, що забирає якусь частку секунди, на екрані вашого телефону не блимає 12:00 щоразу, як ви ставите його на зарядку по тому, як у ньому сідає батарея.

Я народився у 1983 році, наприкінці того світу, в якому люди наводили годинники самостійно. Саме того року міністерство оборони США розділило навпіл свою внутрішню систему взаємоз'єднаних комп'ютерів і утворило мережу для оборонних відомств під назвою MILNET і ще одну, для громадськості, яку сьогодні ми знаємо як інтернет. Ще до закінчення того року нові правила обрамили мережі цього віртуального простору, породивши доменну систему імен, якою ми користуємося й нині — усі ці *.gov*, *.mil*, *.edu* і, звісно ж, *.com*, а також коди різних країн світу: *.uk*, *.de*, *.fr*, *.cn*, *.ua*

тощо. Як бачимо, від самого зародження мережі моя країна (як і я сам) мала вагому перевагу, втім, до винайдення всесвітнього павутиння лишалося ще цілих шість років, а перший комп'ютер з модемом, що міг під'єднуватися до неї, з'явився у моїй родині аж за дев'ять.

Ясна річ, інтернет — явище неоднорідне, хай ми й уявляємо його таким. Технічна реальність полягає в тому, що з'являються щоденно нові мережі, якими ви — а разом з вами близько трьох мільярдів людей, або ж 42% населення планети — користуєтеся регулярно. Та хай там як, а я послуговуватимуся цим терміном у щонайширшому сенсі на позначення універсальної мережі мереж, що, через набір спільних протоколів, об'єднує між собою більшість комп'ютерів на світі.

Дехто з вас може сказати, що гадки не має, що воно таке — той протокол, але всі ми користуємося цілою їх безліччю. Вважайте їх мовами машин, спільними правилами, завдяки яким вони розуміють одна одну. Якщо ви десь мого віку, то, либонь, пам'ятаєте, як, вводячи адресу сайту в адресний рядок веб-браузеру, вам щоразу доводилося писати «http». Ця аббревіатура означає «Hypertext Transfer Protocol» (протокол передачі гіпертексту). Завдяки цій мові ви заходите у всесвітнє павутиння — зборище переважно текстових, але й спроможних відтворювати відео та звук, вебсайтів на кшталт «Гуглу», «Ютубу» чи «Фейсбуку». Щоразу перевіряючи пошту, ви послуговуєтеся мовою типу IMAP (*Internet Message Protocol* — протокол доступу до інтернет-повідомлень), SMTP (*Simple Mail Transfer Protocol* — простий протокол пересилання пошти) або POP3 (*Post Office Protocol* — протокол поштового відділення). Файли подорожують інтернетом через FTP (*File Transfer Protocol* — протокол передачі файлів), а щодо процедури передачі даних про час, про яку йшлося вище, вона здійснюється через NTP (*Network Time Protocol* — мережевий протокол часу).

Всі ці протоколи називаються протоколами прикладного рівня і складають одну сім'ю серед десятків тисяч, доступних в інтернеті.

Наприклад, щоб дані в будь-якому з цих протоколів прикладного рівня пройшли через інтернет і потрапили на ваш комп'ютер, ноутбук чи смартфон, їх спершу слід «запакувати» у спеціальний протокол транспортного рівня, зовсім як на пошті листи і посилки запаковують у конверти і коробки. Так, TCP (*Transmission Control Protocol* — протокол керування передачею), серед усього іншого, керує вебсайтами й електронною поштою, а UDP (*User Datagram Protocol* — протокол датаграм користувача) — більш оперативними процесами, що відбуваються в реальному часі, як-от інтернет-телефонія і прямі трансляції.

Будь-який опис тієї багатозарової системи, що в моєму дитинстві називалася кіберпростором, інетом, інфобаном чи інформаційною магістраллю, не є вичерпним, але головна ідея така: завдяки всім цим протоколам ми отримали змогу оцифрувати і викласти в мережу майже все на світі, крім того, що ми їмо, п'ємо, одягаємо чи в чому мешкаємо. Інтернет став такою ж невід'ємною частиною нашого життя, як повітря, через яке й відбувається більшість передачі даних. Як нам щоразу нагадують, коли ми отримуємо сповіщення від соцмереж про те, що нас відмітили на якійсь компрометуючій фотографії, оцифрувати щось означає записати його у форматі, який залишиться в мережі навіки.

Пригадуючи своє дитинство, особливо перші його дев'ять років, проведених без інтернету, найбільше я дивуюся одній речі: я не пам'ятаю багато чого звідти, бо можу покладатися тут винятково на власну пам'ять — інших даних про ті часи не збереглося. Коли я був маленький, «незабутній досвід» ще не мав цього свого загрозливо технологічного значення. Цим терміном образно позначали якісь важливі події: перші слова дитини, її перші кроки, перший втрачений зуб, першу поїздку на велосипеді тощо.

Моє покоління стало останнім у американській, а можливо, й у світовій історії, для якого це слово мало лише одне значення. Це було останнє неоцифроване покоління, чиє дитинство не зберігається у хмарі, а записане в аналоговій формі: у написаних від руки

щоденниках, на фотокартках і відеокасетах — далеко не ідеальних фізичних артефактах, які втрачають якість із часом і легко губляться безповоротно. Домашку я писав олівцем у зошиті, стираючи помилки гумкою, а не на планшеті, що запам'ятовує правопис різноманітних слів, які я набираю; а мій зріст відмічали не у смартфоні, а зарубками на дерев'яному одвірку моєї кімнати в будинку, в якому я виріс.

Ми мешкали у великому старому будинку червоної цегли, що стояв посеред моріжка в затінку кизилів і щоліта губився серед білого цвіту магнолій, під якими я полюбляв ховатися зі своїми пластиковими іграшковими солдатиками. Будинок той мав нетипове планування: вхід до нього містився на другому поверсі, до якого вели масивні цегляні сходи. Цей поверх слугував основним житловим простором з кухнею, їдальнею і спальнями.

Над головним поверхом містилося запилюжене, заплетене павутинням горище, віддане під склад. Туди часто навідувалися білки, як казала моя мати, але батько твердив, буцім там мешкають перевертні-кровопивці, що зжеруть будь-яку дитину, в якій стане дурості туди поткнутися. Під головним поверхом розташовувався сякий-такий підвал — справдешня рідкість у Північній Кароліні, надто так близько до узбережжя, адже там його просто затопить. Ясна річ, у нашому було постійно вогко, тому в ньому ненастанно гуділи осушувач і помпа.

Коли моя родина в'їхала в той дім, задню частину головного поверху розширили й розділили на пральню, ванну, мою кімнату і невеличку залу з телевізором і диваном. З моєї кімнати до зали вело вікно, вставлене у колись зовнішню стіну будинку. Так це віконце, яке в минулому виходило надвір, стало виходити всередину приміщення.

Приблизно увесь час, що моя родина провела в тому домі в Елізаберт-Сіті, кімната з вікном належала мені. Хай на тому вікні й висіла фіранка, бодай найменшої приватності вона нікому не

забезпечувала. Скільки себе пам'ятаю, моєю улюбленою розвагою було, відгорнувши фіранку, зазирати до сусідньої кімнати, іншими словами — шпигувати.

Я шпигував за своєю старшою сестрою Джесикою, якій дозволяли допізна дивитися мультики, для яких я був ще замалий. Шпигував я і за своєю матір'ю Венді, що, сидючи на дивані за переглядом вечірніх новин, складала випрану білизну. Втім, найбільше я підглядав за своїм батьком Лоном — або ж, по-південному, Лонні,— який з'являвся там пізно ввечері.

Батько працював у Службі берегової охорони, хоч у той час я ще й гадки не мав, що воно таке. Тоді я знав тільки те, що в якісь дні він ходить туди у формі, а в якісь — ні. Він виходив з дому рановранці й повертався пізно ввечері, нерідко — з усілякими технічними цікавинками: інженерним калькулятором, електронним секундоміром чи колонкою для домашньої стереосистеми. Котрісь із цих скарбів він показував мені, а інші ховав. Здогадайтеся самі, які з них становили більший інтерес для мене.

Гаджет, який найбільше захопив мене, з'явився у нас пізно ввечері, шойно після відбою. Я лежав у ліжку й уже був заснув, аж раптом у коридорі почулися батькові кроки. Я став на ліжку, відхилив фіранку й почав спостерігати. В руках він тримав якусь незрозумілу коробку, зі взуттєву завбільшки. Дістав з неї якийсь бежевий предмет, схожий на шлакоблок, з якого, ніби щупальця глибоководної почвари з моїх жахіть, зміїлися чорні кабелі.

Повільними й методичними рухами — частково тому, що, як дисциплінований інженер, він робив так усе, а частково щоб не шуміти,— він розплутав дроти і підключив один з них до задньої панелі телевізора, а інший вштрикнув у розетку за диваном.

Зненацька екран телевізора засвітився, осяявши батькове обличчя. Вечори він як правило проводив на дивані, одну по одній відкупорюючи бляшанки шипучки і дивлячись, як по зеленому полю бігають люди. Однак того вечора все було геть інакше. Вже за якусь мить мені сяйнула найнеймовірніша думка всього мого

життя, ще такого короткого: *мій тато керує тим, що відбувається на екрані телевізора.*

Так я познайомився з «Коммодором 64» — однією з перших комп'ютерних систем на ринку.

Тоді я ще й гадки не мав, що таке комп'ютер, тому не міг утробати, грається тато чи працює. Попри те, що він усміхався і, на позір, веселився, до того, що відбувалося на екрані, він підходив з такою ж ретельністю, як і до будь-якої побутової технічної роботи. Того вечора я зрозумів лише одне: хай що він там робив, мені також кортіло спробувати.

Відтоді, коли б тато не приходив до зали, щоб увімкнути бежеву коробку, я ставав на ліжку, відсував завісу і починав нишком спостерігати за його пригодами. Одного вечора на екрані з'явилася куля, що падала, а під нею бігала туди-сюди жердинка. Тато рухав тією жердинкою, щоб відбивати кулю і розбивати нею різнокольорові квадратики («Арканойд»). Іншого вечора перед ним сипався нескінченний потік кольорових блоків різної форми, а він обертав їх і складав у ідеальні ряди, що тут-таки щезали («Тетрис»). А от коли мене дійсно спантеличило те, чим займається тато — розважався він чи виконував роботу, — це коли одного вечора я визирнув у вікно і побачив, що він літає.

Мій батько, який завжди розповідав про справжні гелікоптери з повітряної бази Служби берегової охорони, коли ті пролітали над нашим будинком, зараз сам керував одним з них, тільки сидячи в залі прямисінько переді мною. З невеличкої бази з крихітним американським прапорцем він злетів у чорне небо, сповнене миготливих зірок, але одразу впав, тихенько зойкнувши. Це заглушило і мій зойк. Проте тільки-но я подумав, що веселощі на сьогодні скінчено, як він знову з'явився на тій же невеличкій базі з прапорцем і злетів.

Та гра називалася «Гвинтокрил!», і знак оклику в кінці є не просто частиною назви, а й частиною досвіду гри у неї, бо «Гвинтокрил!» — гра неймовірно захоплива. Я знову і знову дивився,

як крихітний гвинтокрил пролітає під самотнім місяцем, стріляючи у ворожі літаки і танки. Постійно злітаючи й сідаючи, мій тато рятував людей і перевозив їх у безпечне місце. Це сформувало моє найперше враження про батька: мій тато — герой.

Радісний вигук, що долинув з дивана, потому як крихітний гелікоптер з урятованими людьми успішно приземлився на базі, вийшов дещо загучний. Аби глянути, чи не збудив мене, тато озирнувся на вікно і зустрівся очима з моїм застиглим поглядом.

Зачувши, як до моєї кімнати наближаються батькові кроки, я скочив у ліжко, натягнув на себе ковдру і завмер.

Він постукав у шибку:

— Малий, а чого це ти не спиш так пізно?

Я затамував подих. Зненацька він прочинив вікно, просунувся в кімнату, разом з ковдрою узяв мене на руки і поніс до дивана. Все сталося настільки швидко, що я не встиг навіть торкнутися ногами килима.

Не встиг я оговтатися, як уже сидів у батька на колінах і допомагав йому пілотувати. Тоді ще я був занадто малий і занадто захоплений, аби розуміти, що джойстик, який він дав мені, не підключений. Тоді для мене важило тільки те, що я лечу на гелікоптері разом зі своїм татом.